

Duivels in de St. Martinuskerk te Weert

door J.H. Winkelman

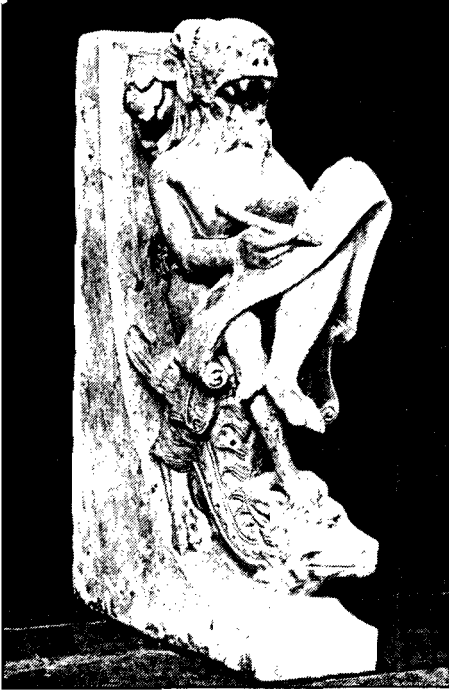
Waar licht is, is duisternis. Waar het goede is, is het kwaad. Waar God is, is de duivel. Deze constatering geldt zeer zeker voor de Middeleeuwen. Het middeleeuwse geloof was immers sterk dualistisch getint. Tegenover de wereld van God en zijn engelen stond, als duistere keerzijde, Lucifer met zijn demonische helpers. De herkomst van de duivelse creaturen is bekend. Oorspronkelijk waren het engelen, die echter ten gevolge van hun overmoed door God werden gestraft. Zij werden uit de hemel verdreven en maakten een vrije val van de hemelse hoogte tot in de diepste helleput. De listige 'viant uter helle' werd een gevreesde tegenstander van het menselijke geslacht. Maar hij had ook iets meelijwekkends, deze arme verstoteling. De duivel was dan ook niet altijd een aan God vijandige macht. Hij was tevens de aan de Heer ondergeschikte, de gehoorzame dienaar van God. De duivel zag erop toe dat de in zonden vervallen mens later zijn verdiende straf kreeg. Daarom spioneerde hij rond, uitkijkend naar menselijke feilen. De duivel is derhalve een wat tegenstrijdige geest. Hij is vooral bekend als sadistische kweller van de in de hel verbanen zielen. Maar hij verricht zijn taak -dat mogen we niet vergeten- in opdracht van de Opperrechter, die het vonnis over de zondige mens heeft uitgesproken.

De 'schrijver'

De duivel heeft, binnen het Heilsplan Gods, derhalve ook zijn 'goede kant'. Hij is de boekhouder van het menselijke kwaad, terwijl daarentegen een engel de goede daden van de mens noteert. Dit schrijvende ambt van engel en duivel is reeds vroeg in de streken rond de Nederrijn en het Maasland bekend. Dit bewijzen twee uit kalksteen gehouwen romaanse beeldjes die rond 1210-1220 werden vervaardigd. Ze zijn 75 cm hoog en 53 cm breed. Ze vormen ontegenzeggelijk een 'paar', gezien het compositionele evenwicht dat er tussen beide afbeeldingen bestaat. Het ene beeldje toont een gevleugelde engel in zittende houding (afb. 1). Zijn voeten drukken op de nek van een dwergachtige demon. Het ernstige gezicht met de scherp observerende ogen verraden concentratie. In de rechterhand houdt de engel een schrijfpenn. Hij is gereed de goede werken van de rechtvaardige mens te noteren op de schrijffrol die op zijn knieën rust. Het andere beeldje toont de duivel (afb. 2). Zijn pose is met die van de engel vergelijkbaar. Met één voet op een dierlijk monster rustend, leunt hij half staand, half zittend tegen de achterwand. In zijn demonische kop, die in een grote

Afb. 1: Schrijvende engel, kalkstenen reliëf, Rijn- en Maasland, omstreeks 1210-1220.

Afb. 2: Schrijvende duivel, kalkstenen reliëf, Rijn- en Maasland, omstreeks 1210-1220.

lachstuip vertrokken lijkt, valt zijn onproportioneel grote bek met scherpe dierlijke tanden op. Hij kijkt triomfantelijk, zeker van zijn zaak. Anders dan de rustig zittende engel heeft hij zijn linkerbeen (met bokkepoot) hoog opgetrokken, het ene been over het andere. Ook hij houdt in de rechterhand een pen vast, ook hij schrijft. Ten opzichte van de bescheiden omvang van de schrijfrol, die de engel ter beschikking heeft, valt ons de lengte van de door de duivel te beschrijven rol op. Het is duidelijk dat de duivelse boekhouder, die de menselijke zonden noteert, aanzienlijk meer werk heeft dan zijn collega, die het goede opschrijft. Maar het is te zien, dat onze diabolische vriend zijn werk met plezier verricht. De beeldende kunst staat hier in een theologische traditie. Caesarius van Heisterbach (Hom. III,115) heeft reeds opgemerkt: 'Het is juist dat we de duivels 'schrijvers' noemen, omdat ze onze zonden opschrijven, om ze zo vast in het geheugen te prenten, opdat ze om de zonden bij het Oordeel als aanklagers kunnen optreden.'

Eigenlijk was aan de duivels de toegang tot het Heiligdom Gods, de kerk, verboden. Zo zeggen de duiveltjes in een geestelijk spel: 'Wi en dorren niet comen inde kercke.' (We mogen niet in de kerk komen). Als 'boekhouder' van God echter werd hen de toegang niet ontzegd. Zo is het te verklaren dat we de duiveltjes niet zelden binnen de gewijde kerkmuren hun beroep zien uitoefenen. In de middeleeuwse Marialegenden treffen we gemakkelijke voorbeelden hiervan aan. Een voorbeeld dat de titel draagt 'Van enen clerck die die duvel sach sitten in die kerke mit enen inthorn an sinen halse ende screef der menschen sonden', moge dit illustreren. Het verhaal luidt als volgt:

'Te Toletten [= Toledo] was enen clerck, een dyake, die gode diende ende onser liever vrouwen Maria. Het ghebuerde eens op eenre tijt inder kerken onder den heiligen dienst der missen, dat dese clerck sach dat die duvel sat in een veynster vander kerken ende hi hadde een inthoorn an sinen hals ende sat ende screef alle die ijdel woorden diemen inder kerken sprac. Ende sonderlinghe screef hi op dat pas [=plaats in brief of boek] dat twee vrouwen te samen spraken. Ende doe hem den brief ten lesten te cleyn viel, so woude hise mit sinen tanden recken ende het ontginc hem witten [=uit de] tanden ende hi sloech sijn hoeft teghen die muer dattet seer lude clapte. Doe dese clerck dit hoerde ende sach, doe wort hi seer lude lachende, so dattet den volc seer verwonderde diet saghen, wat den clerck letten mochte, want nyement en sach den duvel dan hi alleen.' Zijn luide lach bleef overigens niet zonder gevolgen. Wegens zijn oneerbiedige gedrag werd de koster uit zijn ambt gezet maar dankzij Maria's ingrijpen later in eer hersteld. Ook in vele andere legenden en predikaties komt dit verhaal (in vele varianten) voor. Jacques de Vitry b.v.

verhaalt van een priester die tijdens de mis een duivel waarneemt die een koeiehid uit elkaar trekt om alle kerkgangers, die niet opletten en tijdens de heiligste momenten zelfs hun mond niet kunnen houden, op te schrijven. In de late Middeleeuwen blijkt deze scène ook in de beeldende kunst bekend. Men noemt dit beeldtype wel het 'slechte gebed'. Vooral vrouwen blijken, althans volgens de middeleeuwse traditie, zich aan de zonde, tijdens gebed en dienst te kletsen, schuldig te maken. Soms noteert het duivelse schrijvertje de door de geestelijke verhaspelde woorden. In de Marialegende 'Der Sielen Troest' geeft een duivel de volgende uitleg voor de grote zak die hij bij zich draagt: 'Ic vergader hier in alle die ghebroken woerden, die dese broeders spreken in haer ghetiden ende alle die woerden ende letteren die si overslaen, als si haer ghetiden houden.' Dit duiveltje wordt Titevillus (of Tintinulus) genoemd. Ook deze variant is in Limburg bekend. De karthuiser monnik Dionysius uit Roermond (1402-1471) verwijst er naar (J. Bolte, 263).

Weert

In de St. Martinuskerk te Weert zijn bij de restauratiewerkzaamheden rond het midden van de jaren zeventig opmerkelijke gewelsschilderingen ontdekt. Ze lagen verborgen onder een dikke kalklaag. Met de bouw van de St. Martinuskerk, een zogeheten 'hallenkerk', werd in 1456 een begin gemaakt. De oostelijke helft vormt het oudste gedeelte. Hier treft men nog de oude bouwwijze aan: de steunberen van de buitenmuren staan buiten het kerkgebouw. Met de bouw van het nieuwere, westelijke deel werd in het jaar 1500 begonnen. De gewelsschilderingen dateren derhalve bij een voorzichtige datering alle uit het eind van de 15e of het begin van de 16e eeuw.

Er zijn, waar het de afbeelding van duivels betreft, in de St. Martinuskerk twee traveeën te onderscheiden. In travee 5, gesitueerd rond het ringgat, treft men niet min-

Afb. 3: Schrijvende duivel (St. Martinuskerk te Weert, travee 5).

der dan 14 schelpen aan. In de noordelijke schelp staat een duivel afgebeeld (afb. 3). Dit heerschap vertoont allerlei opvallende trekken. Volgens duivelse stijl beginnen we onze beschrijving van onder naar boven. Hij heeft hanepoten als voeten, drie tenen voor, één teen naar achteren. Op zijn rechterknie (de linker is door de schrijfband onzichtbaar) is een punt dat de ondergrens van zijn beharing markeert. Zijn bovenbenen en ook de rest van het lichaam zijn bekleed met een harige vacht. Het monster heeft een lange, van dik naar dun uitlopende staart. In een potsierlijke krul staat het lichaamsdeel omhoog. Venijnige punten, die van de staart naar de rug doorlopen, maken een gevaarlijke indruk. De duivel heeft, wat men in de visioenen wel 'eenen eyschelijcke serpentelijcken steert' (De Vooys, 283) genoemd heeft. Verder is zijn mannelijk geslachtsdeel (als een bokkepenis) niet over het hoofd te zien. Des te verwarrender is dan de constatering dat onze duivelse gezelschap onmiskenbaar vrouwelijke borsten van een niet bescheiden omvang vertoont. Op zijn schouder, die iets uitsteekt, ontspringt een in punten uitlopend lichaamsdeel dat men wellicht als een soort vleermuizenvlerk mag beschouwen. De kop van de duivel vertoont evenzeer dierlijke trekken. In de grote bek staat een slagrand recht op. Zijn neus, een kleine slurf, is gekromd. Naargeestig staan de bolle ogen in de donkere facie. Waar men oren verwacht, hangen lange, harige, puntig naar beneden toelopende slappen. Op de kop prijken, zoals de traditie dit verlangt, gekromde horens. Hij is op één knie neergeknield. Over de rechterknie heeft hij een schriftrol gedrapeerd. In de rechterhand houdt hij een schrijffpen. Met zijn linkerhand lijkt hij op een beschreven banderol te wijzen. De duivel behoort ontegenzeggelijk tot het hierboven beschreven beeldtype. We hebben hier duidelijk met de 'schrijvende duivel' te maken. Ook de overige attributen wijzen hierop. Naast de rechterknie van de duivel zien we een bolvormige inktpot met smalle hals. Daarnaast ligt een gekromd mes met een lang recht heft en een kort, gekromd lemme, dat in de erbij gelegen koker lijkt te passen. We herkennen hier het mes waarmee de schrijver bij tijd en wijle zijn stomp geworden schrijffpen (een ganzeveer) aanscherpte. Voor de duivel liggen twee boeken van niet geringe omvang op elkaar gestapeld. Op het bovenste boek liggen nog eens twee voorwerpen. Vermoedelijk een tweede schrijffpen en een lang vervaarlijk mes. De boeken staan zonder twijfel in relatie tot 's duivels werkzaamheid. Het zijn zwaarwegende 'zondeboeken'...

'Lelijk'

Kenmerkend voor de duivel is zijn wanstaltig uiterlijk. Ook dit past in het middeleeuwse dualisme. Al het goede immers, de gehele schepping Gods, weerspiegelt Diens onmetelijke schoonheid. Het duivelse daarentegen, het anti-goddelijke, vormt een andere wereld, waarin het puur lelijke heerst. Dat begint al met Lucifer zelf die 'den prince der donckerheit' genoemd wordt. Hij wordt in de Middeleeuwen o.a. als volgt beschreven: 'Want die voerseide beeste was alte swart als een rave ende hadde die forme van eens menschen licham, vanden hove de totten voeten, behalven dat se alte voel handen hadde ende enen stert. Ende dat vreselic ongehuer dier had dusentich hande ende niet myn, ende elcke hant was hondert palmen lanc ende .x. palmen groit. Ende had clauwen die langer waren dan ridders speren. [...] Ende hy had oic alte scarpes start ende lanc, die myt alte scarpes nagelen doir steken was om die zielen dair mede toe pinighen...' Het is juist de mengeling van menselijke en dierlijke trekken die de duivel iets weerzinwekkends verleent. Nog gruwlijker is de voor de duivel kenmerkende onnatuurlijke vermenging van geslachtskenmerken. De duivel te Weert heeft zowel (opvallend) mannelijke als vrouwelijke lichaamsdelen. De duivel in de Middeleeuwen vertoont hybride trekken. Ook de grote duivel, die in travee 30 staat afgebeeld (boven het eerste venster links)

Afb. 4: Duivel met tronie op de buik. Schrijft zonden op, in de rechter hand pen, die in inktpot wordt gedoopt. Daarom pennemes en koker, attributen van 'clerc'. Hij wijst met de linker klauw naar tas (met zonden?). (St. Martinuskerk te Weert, travee 30).

staat in dezelfde beeldtraditie (afb. 4). Hij heeft dezelfde uiterlijke kenmerken als zijn collega in travee 5. Drietenige klauwen waar men voeten en handen verwacht. Opvallend grote hangende borsten, kromme neus, dierlijke, grote oren, en horens. Ook hij is op een knie neergeknield. Over zijn rechterknie hangt eveneens een lange, beschreven banderol. Ook hij is duidelijk bezig met zijn notatie-activiteiten. In zijn rechterhand houdt hij een lange schrijfspen. Hij staat op het punt de pen in een bolvormige inktpot te dopen. Onder de inktpot staan twee voorwerpen afgebeeld die men abusievelijk als 'een pijlenkoker met een pijl eruit' heeft geïdentificeerd. Deze krijgshaftige voorwerpen behoren in de traditie van de schrijvende duivel niet thuis. We herkennen de voorwerpen als een koker (in het middelnederlands schriftoerie of schrijfkoker genoemd) en een mes met greep en licht gekromd smal lemme (het 'schrijfmes' of pennemes). Het zijn de in de Middeleeuwen gebruikelijke attributen van de klerk (we troffen dezelfde voorwerpen bij de duivel in travee 5 aan). Bijzonder opvallend is de grij-

zende tronie, die de buik van het monster siert. Ook weer een bewijs voor de voorliefde van de middeleeuwer voor groteske uitbeeldingen. Niet alleen werd het duihvse getypeerd door een vermenging van dierlijke en menselijke trekken, men ging zelfs zover lichaamsdelen op onnatuurlijke wijze te verplaatsen. De duivel kreeg zodoende een gezicht toebedeeld op zijn achterste of op zijn buik. Bij deze duivel valt bovendien zijn buitengewoon grote linker klauw op, waarvan de lange 'wijsvinger' (met weezinwekkende lange nagel) naar beneden wijst. Hieronder (half naast de duivel) bevindt zich een voorwerp waarin men een 'geldbuidel' meende te kunnen herkennen (afb. 5). Het komt ons voor dat we met een tas(?) (met links en rechts hengsels) te maken hebben, waarin (waarachter?) we (duivelse) figuurtjes menen te ontdekken.

De duivel in travee 30 is vergezeld van twee kleinere soortgenoten (afb. 6). Ze zijn vis-à-vis gesitueerd. De linker duivel is iets groter van stuk dan zijn metgezel. Op zijn rug staan doornige stekels. Zijn kop is groot ten opzichte van het lijf. Hij vertoont de karakteristieke kenmerken: Dikke lippen, dikke iets gekromde neus, veel te grote dierlijke oren, vermoedelijk draagt hij horens. Onder zijn achterste is een kleine krulstaart (en een bokkepenis?) zichtbaar. Met zijn handen omklemt hij een lang, rond, moeilijk te identificeren voorwerp. De andere duivel tegenover hem lijkt half naar achteren te zijn gevallen (geduwd?), hij ligt meer op zijn rug dan dat hij zit. Op zijn rug, uitlopend naar zijn staart, staan schorpioenachtige stekels. Hij heeft wanstaltig grote vrouwenborsten met tepel. Ook hij omklemt het voorwerp

Afb. 5: Zondentas (met duivelse figuurtjes?). (St. Martinuskerk te Weert, detail uit travee 30).

(Of is er sprake van twee aparte voorwerpen gezien de scheidende streep ongeveer in het midden van het object?). Het heeft er alle schijn van dat de grotere de kleine duivel het voorwerp in de strot poogt te duwen. De gebruikelijke verklaring luidt: 'Een van de duiveltjes duwt een verdoemd slachtoffer een geweldig grote vis in de mond. Volgens Timmers wordt hier de ergste van alle ondeugden, de vraatzucht, uitgebeeld'. Deze uitleg kan ons niet overtuigen. De zielen van de zondaars worden immers gewoonlijk voorgesteld als naakte mensjes. Het 'slachtoffer' hier is echter duidelijk een deemoontje. Bovendien is het niet absoluut zeker dat hier een vis wordt bedoeld. Het is jammer dat de twee spreukbanden, die waarschijnlijk na-

dere inlichtingen verstrekken, voor ons onleesbaar zijn.

Oordeel

Men heeft terecht opgemerkt dat deze scène in travee 30 (maar dit geldt al evenzeer voor de schrijvende duivel in travee 5) met het Laatste Oordeel samenhangt dat in de late Middeleeuwen een uiterst geliefd onderwerp vormde. Men treft de voorstelling als geheel vaak in kerken aan (vgl. R. Steensma). Het beeldtype kan als volgt beschreven worden. In het midden van de voorstelling zit Christus op een regen-

Afb. 6: Twee duivels in actie. (St. Martinuskerk te Weert, detail uit travee 30).

boog, zijn voeten rusten op de aardbol. Aan de linkerzijde van zijn hoofd is een zwaard (symbool van Zijn gerechtigheid), aan de rechterzijde een lelietak (symbool van Zijn genade) afgebeeld. Meestal bevindt zich aan de rechterkant van Christus de hemel, aan Zijn linkerkant de hel, voorgesteld als een grote gapende muil. Van groot belang is het moment van de scheiding der zielen. Dit geschiedt meestal door de aartsengel Michael met behulp van een weegschaal. Het wegen zelf wordt in de loop der tijden niet steeds op dezelfde wijze verricht. Soms ligt in de ene schaal de arme ziel, terwijl de andere schaal verzwaard wordt door schuldbrieven of schuldboeken. In een latere beeldvariant echter wordt de ziel zelf niet gewogen maar zijn goede en kwade werken. Deze laatste worden gewoonlijk gepersonaliseerd door kleine duivels die de schaal naar beneden trachten te trekken. De goede daden, verzwaard door de avondmaalkelk, blijken echter het zwaarst te zijn. In de late Middeleeuwen wordt dit thema nog eens gevarieerd, b.v. op een kunstwerk van Rogier van der Weyden. In beide schalen ligt een naakte figuur: één in knielende houding, de ander wanhopig roepend. De figuren symboliseren de deugden en de zonden die de mens heeft begaan. Op de hierbij afgedrukte voorstelling (afb. 7), een laat-middeleeuws tympanonreliëf uit de kathedraal van Bourges, staat aartsengel Michael met weegschaal afgebeeld. Hij legt beschermend zijn linkerhand om een zieltje. De duivel kijkt toe. In de ene schaal ligt de avondmaalkelk, in de andere een wanstaltige kleine duivel met groot hoofd en opvallende zeiloren, die de zonden symboliseert. (Onder de schaal hangt een duiveltje dat tracht de schaal naar beneden te trekken). De goede daden verzwaard met de kelk wegen echter het zwaarst. Michael lacht dan ook tevreden.

Een ander voorbeeld, een laat-middeleeuws altaarfront (afb. 8) toont dezelfde scène in een andere variant. De ziel (een klein mensje in biddende houding) wordt gered, ondanks het feit dat de duivels op oneerlijke wijze de schaal met de zonden (een wanstaltige figuur met grote kop) omlaag trachten te duwen. De ziel wordt bij

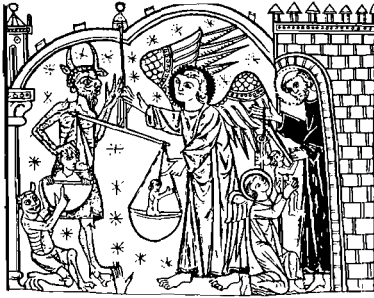
Afb. 7: Aartsengel Michael weegt. Laat-middeleeuws tympanonrelief.

de hemelpoort door een engel aan de sleutelbewaarder Petrus overgedragen. De Oordeelscène is ook uit de religieuze literatuur bekend. Vooral in de Marialegenden wordt ze uitvoerig beschreven. Zoals bij de rechtspraak betaamt is er sprake van een aanklager, de 'viant uter helle', en een verdediger, de maagd Maria. Ook hier is regelmatig sprake van een weegschaal. De goede en slechte daden van de mens worden gewogen. (vgl. b.v. Van enen mensche die sijn goede werken ende quade gheweghen worden voer den oerdel Gods). Geschreven brieven dienden als schriftelijke bewijsstukken. Als Maria met een ziel voor haar Zoon, de Opperrechter, treedt, gebeurt het volgende: 'Als si quamen voer onsen heer ihesum [Jezus], doe seide die viant dat die siel sijn waer, want hi hadde so veel

sonden ghedaen. Ende hi brochte een brief voert, so lanc ende so groet, dat een wonder was te sien, daer alle des clercs sonden in stonden. Ende marie, sijn voerspreester, die brochte enen cleynen brief, daer in stont dat haer die cleric hadde ghedient des vridaghes avont ende des saterdaghes. Ende doe nam onse here dese twee brieven ende leidse elc in een scael, ende des viants brief die woch swaertste.' Dankzij Maria's voerspraak wordt de ziel echter nog gered. Daarnaast is het niet ongebruikelijk dat de duivel bij het Oordeel van een boek gebruik maakt, waarin de zonden van de ziel zijn opgeschreven (vgl. Visioen van Jacomijne Costers: De Vooy, 283). In het bekende spel 'Den spyghel der salicheyt van Elckerlijc' moet Elckerlijc voor God 'Rekeninghe doen': hij zal dan moeten verantwoorden hoe hij 'bestaet hebt uwen tijt,/Van uwen wercken, goet ende quaet.' De goede werken zijn nihil: 165 Ic en hebbe noyt goet bedreven,/aldus heb ic seer luttel ghescreven'. Het is derhalve niet verwonderlijk dat Elckerlijcs 'deugd' (Duecht), die bij het Oordeel van de Goddelijke Rechter 'de doorslag moet geven', als een miezerig ziekelijk ventje wordt uitgebeeld. (Ick ligghe hier al verdwenen/Te bedde, vercrepelt ende al ontset/Ick en kan gheroeren niet een let). Gelukkig komt Elckerlijc tot inzicht en wordt zijn 'deugd' weer beter: (vgl. 587: Het is u Duecht/Gans ende ghesont op die beene).

Waarschuwing

De Weertenaren zijn gewaarschuwd. De twee duivels in hun kerk tekenen hun zonden op een schrijfrol op. Vooral de woorden van praatzieke vrouwen worden (zo wil het althans de traditie) opgeschreven. Heeft de tekst op de spreukband (vgl. 5de travee) misschien hiermee iets te maken? Men meende te kunnen lezen: 'klap, klap, mijn lief, aan uch schrief ich deeze brief. Maar o.i. is deze ontcijfering uiterst dubieus. Veel letters zijn onleesbaar en een transcriptie blijft derhalve een gok. Zijn het de woorden die de schrijvende duivel zojuist van beneden heeft opgevangen? De eerste twee woorden zouden inderdaad als 'cl(ap), cl(ap)' geïdentificeerd kunnen worden. Het middelnederlandse werkwoord 'clappen' hangt met het betekeniscomplex 'vertellen', 'babbelen', 'kleppen' samen (vgl. quaatclappen = kwaad spreken). Dit zou overeenkomen met de traditie dat de duivel in de kerk de woorden

Afb. 8: Aartsengel Michael weegt. Laat-middeleeuws altaarfront.

van babbelzieke vrouwen noteert. Op een Duitse afbeelding wordt het gepraat van twee vrouwen met de klanke 'blip blap, klif klaf' (J. Bolte, 258) weergegeven. Er zou op de spreukband te Weert iets kunnen staan als: 'bla, bla, hier op de spreukband noteer ik je zonde.' Maar hier blijft slechts een voorlopige speculatie.

Gezien de nauwe relatie tussen de schrijvende duivel en het Laatste Oordeel kan men wellicht ook een vermoeden uiten over de hengseltas, waaruit duivelkopjes lijken te kijken.

We zagen dat de menselijke zonden rond 1500 niet zelden gepersonificeerd werden en in de vorm van wanstaltige duiveltjes bij de eindafrekening 'zichtbaar' werden. De grote duivel in travee 30 wijst met zijn grove linker klauw naar de buidel, waarin alle 'zonden' verzameld worden. Hebben we hier te maken met een bekend attribuut van de duivel? 'Tot hun uitrusting behooren [...] zondenregisters en -zakken' (Haslinghuis, 196). Eens zullen ze in de weegschaal van Michael worden gelegd en zal de schaal ten gunste van Lucifer doorslaan. De twee 'sollende' duiveltjes rechts tonen de Weertenaar wat hem in dat geval te wachten staat. Duivels zijn sadistische wezens. Ook als ze onderling ruzie hebben zijn ze niet voor de poes. (vgl. b.v. Het spel vanden Heilighen Sacramente vander Nyeuwervart, waarin de duiveltjes Belet van Dueghden en Sondich Becoren hevige ruzie krijgen [Belet: Ic sal v tlicht vuten oogen halen, Sondich: Soe sal ic v de oren aff trecken]). In de hel echter zullen ze hun sadistische neigingen op de zielen botvieren... Dan zal de praatzuchtige voor eeuwig de mond worden gesnoerd. Is dit de boodschap van het duivelse spel, waarbij de een de bek van de ander dicht propft?

De plaats, die de duivels in de kerk innemen, is niet willekeurig gekozen. De duivel in travee 5 (bij het ringgat) neemt een centrale plaats in. Van uit zijn standplaats kan hij alles keurig overzien. Niemand ontsnapt er aan zijn aandacht. Hij heeft, via het ringgat, een prachtige vluchtroute. Hem is de noordelijke schelp toebedeeld. Het Noorden, koud en duister, is per traditie de woonplaats van duivelse machten (In de legendeliteratuur vluchten duivels steeds naar het Noord-Westen). De grote duivel met zijn kleine metgezellen bevindt zich in travee 30 in het Noord-Oostelijke deel van de kerk, en wel in de noordelijke schelp. Hun situering dicht bij het venster komt overeen met het hierboven geciteerde verhaal van de klerk, die de schrijvende duivel 'in een veynster van der kerken' ontdekte. Het zijn schichtige klanten die bij voorkeur een plek uitkiezen die een onmiddellijke aftocht mogelijk maakt. De duivels in Weert staan, zo blijkt uit het bovenstaande, in een rijke laat-middeleeuwse traditie. Om die reden verdienen ze wetenschappelijke aandacht. Het is duidelijk dat niet alle problemen in dit artikel zijn opgelost. Met name de ontcijfering van de spreukbanden is tot nog toe niet gelukt. Wellicht kan deze uiteenzetting aanleiding geven tot nieuw onderzoek.

Literatuur

- Bolte, J.: Der Teufel in der Kirche, in: Zeitschrift für vergleichende Literaturgeschichte, NF Bd. 11 (1897), blz. 249-266.
- Haslinghuis, E.J.: De duivel in het drama der Middeleeuwen. Proefschrift Leiden, 1912.
- Steensma, R.: De voorstellingen van het Laatste Oordeel in Groninger kerken. Groningen, 1983.
- De Vooy, C.G.N.: Middelnederlandse legenden en exempelen. Groningen, 1926 (2).